

Gönderim Tarihi: 14.11.2016 Kabul Tarihi: 23.12.2016

YABANCI TIP TERİMLERİNE OSMANLI TIP METİNLERİNDEN TÜRKÇE KARŞILIK ÖRNEKLERİ

Mehmet GÜRLEK*

EXAMPLES OF TURKISH EQUIVALENTS OF FOREIGN MEDICAL TERMS FROM OTTOMAN MEDICAL TEXTS

Öz

Tarihsel tıp metinleri üzerinde yapılan çalışmalarda karşılaşılan güçlüklerden biri tıbbi terimlerin doğru karşılıklarının verilmesi konusundadır. Genel sözlükler dönem metinlerinde geçen tıbbi terimleri açıklamada çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Hastalık, organ, uzuv, ilaç ve ilaç yapımında kullanılan madde ve drog adları bu dönemde kaleme alınmış tıbbi metinlerde önemli bir ağırlığa sahiptir. Hem Türkçenin söz varlığı hem de tıp tarihi çalışmaları için değerli birer kaynak olan tarihsel tıp metinlerinde geçen yabancı terimlere Türkçe karşılıkların verildiği örnekler sözlük çalışmaları ile Türk terim bilimi için çok değerli veriler sunmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı tıp metinleri içinden XIV.-XVIII. yüzyıllar arasına ait 19 tıp yazmasında geçen yabancı tıp terimlerine verilen Türkçe karşılıklar incelenmiştir. Tarihi Türkiye Türkçesi araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından biri olan Tarama Sözlüğüne, tıp tarihi ve Türk terim bilimi çalışmalarına katkı sağlayacağına inandığımız bu çalışmada Türkçe terimler alfabetik olarak sıralanmış, yabancı terim ile birlikte kullanıldığı yerler çevriyazı ile verilmiş ve sonuna terimlerin geçtiği varak ve satır numaraları eserin kısaltması ile birlikte köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tıbbı, Tıp Tarihi, Tıp Terimleri, Terim Bilimi.

Abstract

One of the difficulties encountered while studying on historical texts of medicine is that correct equivalents of medical terms cannot be given. General dictionaries are mostly insufficient in explaining medical terms seen in the texts of historical periods. Names of illnesses, organs, parts of the body, medicine, and the names of materials and drugs used in making medicines have a significant place in medical texts written in this period. Examples where Turkish equivalents were given to foreign terms seen in historical texts of medicine, which were valuable both for the vocabulary of Turkish language and studies of medical history, provide very significant data for practices of dictionary writing and for Turkish terminology. In this study, from Ottoman medical texts, 19 medical works from 14th to 18th centuries were included and Turkish equivalents given to foreign medical terms were analyzed. We believe that this study will contribute to Tarama dictionary, which is one of the essential reference guides of Historical Modern Turkish researches, and to studies of medical history and Turkish

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dil Bilimi Bölümü, e-posta: mehmetgurlek@gmail.com.

terminology. In it, Turkish terms were ordered alphabetically, foreign terms and places they are used were given with transcription and to the end, the leaf and line number where terms are used were shown in box brackets with the abbreviation of the work.

Keywords: Ottoman Medicine, History Of Medicine, Medical Terms, Terminology.

1. Giriş

Türk tıp tarihine baktığımızda Uygurlardan itibaren tıp biliminin Türklerde gelişme gösterdiği görülmektedir. Türk tıbbının en eski örneklerinden biri üzerine çalışan Sertakaya'nın (1989: 358) belirttiğine göre Uygur tıbbının kuvvetli bir geleneğinin olması yanında Sanskrit, Tibet, Sogd, Çin gibi dillerden çeviri yolu ile de klasik tıp metinlerine dayanan bilgilere sahiptir.

Moğol istilasından sonra Anadolu'ya yoğun bir şekilde göç eden Türkler bilindiği üzere Oğuz ağzına dayanan bir yazı dili geliştirdiler. Edebî eserlerin yanında Anadolu'da tıp konulu eserlerin 14. yüzyıldan itibaren arttığı görülür. "Kayseri Gevher Nesibe Medresesi, Sivas'taki Gök Medrese ile İstanbul'daki Süleymaniye Medresesi Osmanlı döneminde tıp eğitiminin verildiği eğitim kurumlarına birer örnektir. Bu medreseler genellikle Bimarhane ya da Darüşşifalarla bir arada bulunmakta ve eğitimin bir bölümü hasta başında verilmekteydi" (Kemahlı 2015: 5).

"Osmanlı tıbbında Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, Avrupa'da başlayan modern tıbbın Osmanlı Devleti'nde tanınmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Avrupa'da neşredilen birçok tıbbî eseri tek başına tercüme etmiş ve diğer faaliyetleriyle de modern tıbbın yerleşmesini sağlamış, modern tıbbı doğrudan alan ve aktaran bir şahsiyet olmuştur. Onun dikkate değer bir yanı da eski tıp terimlerini yeniden değerlendirmesi, yeni tıba ait eksiklikler için yeni terimler türetmesidir. Gerçekten Şânîzâde'nin kitapları Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmâniyye'nin 1873'te hazırladığı *Lugat-ı Tıbbiyye*'ye temel teşkil etmiş, böylece aynı zamanda Türkçeleşme akımına katkıda bulunmuştur." (Yılmaz 2010: 335). Osmanlı, Batı modeli ile eğitim veren Tıphane-i Âmire gibi eğitim kurumları ile yüzünü tamamen Batıya dönmüştür.

Modernleşme çalışmalarıyla birlikte tıp terimleri konusunda klasik dönemdeki Arapça ve Farsçanın ağırlığı bu dönemde yerini Fransızcaya bırakmışsa da, Namık Kemal, Dr. Kırımlı Aziz Bey, Tıbbiye Matbaası Müdürü Hacı Arif Bey gibi dönemin aydınları tıp terimlerini Türkçeleştirmek ve tıp alanında Türkçe ile yayımların yapılmasını teşvik etmek konusunda büyük gayret sarf etmişlerdir.

Cumhuriyetle birlikte başlatılan Dil Devrimi ile diğer alanlarda olduğu gibi tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi için bireysel çabalar yanında Türk Dil Kurumu çatısı altında da önemli çalışmalar başlatılmıştır. Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren 1946'da yayımlanan *Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri* adlı kitabının önsözünde "Tıbbî terimlerimizi Arapçadan kurtarma, Türkçeleri varsa

kullanma, yoksa eski kaynaklardan araştırma, bulma, uygun bir şekilde oluşturma gereğini” ifade etmiştir.

Günümüzde tıp terimleri konusunda tamamlanmış veya devam eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü* (Kocatürk 2005), *Latince Tıp Terimleri Sözlüğü* (Güler 2012), *Güncel Tıp Terimleri Sözlüğü* (Yıldırım 2014) gibi basılı sözlüklerin yanında çok sayıda web tabanlı sözlük ve mobil uygulamanın var olduğunu görmekteyiz. Üniversitelerce hazırlanan *Türkçe Tıp Dili Kılavuzu* (2006) gibi referans kaynakların yanında Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* (2013) ile sürmekte olan Tıp terimlerine Türkçe karşılık bulma çalışmaları ilk akla gelenlerdir.

2. İnceleme

Bir dilin söz varlığındaki değişimler dil ile ilgili temel gerçeklerden biridir. Aksan’ın da belirttiği gibi (2006: 11) bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine ışık tutar, dildeki değişimleri yansıtır ve hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini gösterir. Bilim dilindeki değişimler o dilin ilişkili olduğu medeniyet dairesi göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

Tıp metinleri üzerinde yapılacak çalışmaların önemi konusunda Önler (1998: 157) şunları söylemektedir: “Tarihsel tıp metinleri günümüzde de birçok yönden ilgi çekmekte ve bu bakımdan da değişik alanlarda çalışan pek çok araştırmacıya malzeme niteliği taşımaktadırlar. Sağlık gibi geniş kapsamlı bir alanı konu edindikleri için sözcük varlığı açısından Türk dili araştırmaları için zengin birer kaynak niteliğindedirler. Besin adlarından tutun, iklim koşulları, genel sağlık alanı, hastalık adları, organ adları, bitki adları ve ilaç olarak kullanılan pek çok madde adına değin geniş bir terminoloji yelpazesini kapsarlar. Eski tıp anlayışına dayalı olarak yazılmış olmaları bakımından tıp tarihi (özellikle Türk tıbbı) yönünden araştırmacılar için birinci derecede malzeme niteliği taşırlar.”

Klasik Osmanlı tıp metinleri, genellikle Arapça ve Farsça kaynaklardan çeviri yolu ile gelişme göstermiştir. Doğal olarak Arapça ve Farsçanın bu metinlerdeki ağırlığı belirgindir. Bu dönem tıp yazmaları genellikle okunaklı ve harekeli metinlerden mürekkeptir. Ne var ki bu tür eserler üzerinde çalışmanın bir güçlüğü tıp terimleri konusunda ortaya çıkmaktadır. Dönemin tıp metinlerinde tarihsel Türkiye Türkçesi araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından biri olan Tarama Sözlüğünde bulunmayan çok sayıda tıp terimi ile karşılaşmaktadır.

Bu konuda Yılmaz ve Demir (2009: 496) “Sürmekte olan metin yayınıyla birlikte Eski Anadolu Türkçesi söz varlığına ait yeni verilerin ortaya çıkması, bu verilerle ilgili yayımlar, daha önce taranmış eserlerde kimi sözcüklerin tarayıcıların gözünden kaçmış olması ve sözlüğe yönelik kimi bilimsel

eleştirilerin varlığı gibi nedenler Tarama Sözlüğü'nün yeni ve güncellenmiş bir baskısını zorunlu kılmaktadır.” düşüncesini ifade etmektedir. Bu sözlere katılmamak elbette mümkün değil. Modern sözlükbilimi ilkelerine göre, tarihsel veya güncel söz varlığını esas alan bir sözlük, belli aralıklarla güncellenmelidir. Özellikle Türkçenin tarihsel metinlerinin yayımının son yıllarda ciddi sayıda arttığını da göz önünde bulundurduğumuzda bunun bir ihtiyaç olduğu ortadadır. Bu noktada tarihsel tıp metinlerinden elde edilecek verilerin hem söz varlığına hem de Türk terim bilimine katkı sağlayacağı açıktır.

Osmanlı tıp metinlerinde dikkatimizi çeken bir özellik de yabancı tıbbi terimlerin Türkçe ile karşılanmaya çalışmasıdır. Bu durumu gözlemlemek için XIV. yüzyıl ile XVIII. yüzyıl arasında Osmanlı sahasında kaleme alınmış telif ve tercüme niteliğindeki 19 tıp yazmasındaki bazı örnekleri değerlendirdik. İncelediğimiz yazma metinler şunlardır: *Alâim-i Cerrâhîn*, *Cerrahiyetü'l-Hâniye*, *Anonim Cerrah-name*, *Edviye-i Müfrede*, *Hulâsa*, *Kitab-ı Hulâsa-i Tıb*, *Kitab-ı Kehhâl-nâme-i nûru'l-uyûn*, *Terceme-i Kâmilü's-sinâa*, *Kitabü't-tıb*, *Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf*, *Menâfi'ün-nâs*, *Müntehab-ı fi't-tıb*, *Risâle-i Hasatü'l-külye ve'l-mesâne*, *Et-teshîl fi't-tıb*, *Terceme-i Akrabadin*, *Gayet ü'l-Müntehâ fi-Tedbiri'l-Merzâ*, *Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nafia li'r-Rûhânî ve't-tabîb*, *Kitab-ı Hükemâ-yı Tertîb-i Mualece*, *Vasiyyet-nâme-i Kehhâlîn*. Ele aldığımız bu monografilerden bazıları üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Bkz. Canpolat 1973; Canpolat ve Önler 2007; Dindar 2013; Doğan 2009; Güven 2005; Gümüşatam 2009; Okun 2015; Uçar 2009; Yavuz 2013;). Aşağıda tablo 1'de müellif, dönem ve esas alınan nüsha bilgisi yer almaktadır.

Tablo 1. Tıp Metinleri Listesi

Eser Adı	Müellifi	Dönemi	Nüşhası
Edviye-i Müfrede	İshâk bin Murâd	14. yy	Malatya Genel Küt. Nr. 1196-1.
Hulâsa	Hekim Bereket	14. yy	Konya Koyunoğlu Küt. Nr. 12049.
Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf		14. yy	Konya Yazma Eserler Küt., Nr. 1889.
Cerrahiyetü'l-Hâniye	Sabuncuoğlu Şerefeddin	15. yy	Paris Bibliotheque National Turc. 693.
Terceme-i Akrabadin	Sabuncuoğlu Şerefeddin	15. yy	Süleymaniye Küt.Fatih, Nr. 3536.
Kitâb-ı Hulâsa-i Tıb	Cerrâh Mesud	15. yy	Süleymaniye Küt. Fatih Nr. 3550.
Terceme-i Kâmilü's-Sinâa		15. yy	Bursa İnebey Yazma Eser Küt., Hüseyin Çelebi Koleksiyonu, Nr. 819.

Risâle-i Haşatü'l-külye ve'l-mesâne	Ahi Çelebi	15. yy	Süleymaniye Küt. Bağdatlı Vehbi Kitaplığı, Nr. 1491.
Müntehab-ı fi't-tıbb	Abdülvehab bin Yusuf	15. yy	Tire Necippaşa Küt., Nr. 591.
Kitâb-ı Kehhâl-nâme-i nûru'l-uyûn		15. yy	Millet Küt. Ali Emiri Koleksiyonu, Nr. 254.
Kitâb-ı Hükemâ-yı Tertîb-i Muâlece		15. yy	Amasya Beyazıt İl Halk Küt.Nr. 1947.
Alâim-i Cerrâhîn	İbrahim bin Abdullah	16. yy	Süleymaniye Küt. Hekimoğlu Nr. 568.
Cerrâh-nâme		16. yy	İstanbul Arkeoloji Küt. Nr. 729.
Et-teshîl fi't-tıbb	Hacı Paşa	16. yy	Süleymaniye Küt.Fatih, Nr. 3543.
Kitâbü't-tıbb	Şeyhi Mehmed Efendi	16. yy	Çorum İl Halk Küt., Nr. 2943.
Menâfi'un-nâs	Kaysunizâde Nidâi Muhammed Çelebi	16. yy	Milli Küt., Nr. 576.
Vasiyyet-nâme-i Kehhâlîn	Ebubekir bin Nurullah	16. yy	Milli Küt. Nr. 495/2
Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-tabîb	Hezârfen Hüseyin Efendi	17. yy	Bosna Hersek Gazi Hüsrev Küt.Nr. R.986.
Gâyetü'l-Müntehâ fi-Tedbiri'l-Merzâ	Müderriş Hasan Efendi	18. yy	Süleymaniye Küt.Fatih, Nr. 3588.

İncelediğimiz bu eserlerde yabancı tıp terimlerine verilen Türkçe karşılıklar alfabetik olarak aşağıya sıralanmış, Türkçe tıp terimleri kalın (bold) olarak yazılmıştır. İki nokta işaretinden sonra ilgili terimin karşılık olarak verildiği yabancı terimle birlikte geçtiği yer çevriyazılı olarak verilmiştir. Son olarak köşeli parantez ile birlikte terimin geçtiği yazma eser adı kısaltılarak varak ve satır numarasıyla beraber gösterilmiştir. Bazı tıp terimlerinde birden fazla örnek verildiyse örnekler birbirinden noktalı virgülle ayrılmıştır.

acı pelin: Afsentin, ism-i Yunānidir, Türkçede acı pelin dərler, aÖlāsı aqđır. [TE 32a/9].

ağız ağrısı: Qulāō illeti ki ağız ağrısı dərler, ol Öillete gāyet muvāfiqđur [TE 27b/10]; Şıfat-ı devā kim issiden olan qulāŌa yaŌñi ağız ağrısına fāyide ider, ŌAcem dilinde qulāŌa remıdek-i dehān dırler [TA 255a/12].

aşurducı nesne: Eger düşen nesneyi görürseñ birez benefşe yağın ısıcaq idüp andan soñra muŌattıs yaŌñi aşurducı nesne viresin kündüs gibi [CH 57a/9].

- ağ çörek otu tohumu:** Ĥabbü'n-niĤ yaŖni ağ çörek otu tohumudur [KTL 90b/3].
- ağça ot:** Bu ota Türkçe ağça otu derler ve baŖzıları Ĥalime derler ve baŖzıları sultān otu derler [KTL 36b/11].
- ŖaĤlı gitmiş:** řarŖ dutana ve maŖtuĤ yaŖni ŖaĤlı gitmiş ve müsevvese yaŖni ehl-i vesvāsa fāyide eder [TA 157b/8].
- alalık:** Barāś yaŖni alalık rencinūn dāĤınuĤ tariřkasın bildürür. [CH 5b/15].
- alın sünüĤi:** Tepenūn iki sünüĤüne ulařıkdur ve aĤa Ŗaźmü'n-nukre derler, yaŖni alın sünüĤi [MT 23a/9] ; Depenūn iki sünüĤüne ulařıkdur ve aĤa Ŗaźmü'l-cebe derler yaŖni alın sünüĤi derler [AC 127a/10]
- alın tamarı:** Alın tamarı kim aĤa cebhe derler, andan şan alınursa menfaŖatı kulaĤ kurulduşun aĤar [HT 59a/5] ; Dördüncü alın tamarıdır kim aĤa Ĥalefü'r-res derler [AC 154b/11]
- at kuyruĤı:** EmsūĤ Türkide at kuyruĤı derler budaĤları çoĤ ve yemişi kıızıl olur, olduĤı vaĤtın şararur [TE 33a/14].
- atasoĤanı:** İşkıl ism-i Yunanıdır, Türkide atasoĤanı derler, ŖArabide başalu'l-fār, başalu'l-Ŗunsul ve başalu'l-Ĥay daĤı derler [TE 30b/12].
- ayak aĤrısı:** ĤuĤne etseler ırĤu'n-nisāyı ki ayak aĤrısıdır, gidere [EM 6a/5]
- ayıt:** Ayıt ki Pārsice pencengüş derler [EM 8a/9].
- ayrıĤ otu:** şil, Türkide ayrıĤ otu derler [TE 41b/8].
- ayruĤ köki:** şil necmedür, Pārsice bĤd-i ĤiyāĤ derler, Türkce ayruĤ kökidür [TA 276a/10].
- baldırıĤara:** Bersiyāvřān ism-i Fārisıdır ve Türkide baldırıĤara ve sünbül daĤı derler [TE 36a/18]; Persiyāvřān ki baldırıĤara derler [T 30a/11] ; Persiyāvřān bir otdur Ĥuyular dĤvārında veya şu üstünde olan Ĥayalarda biter, Türkide aĤa baldırıĤara derler [RM 10a/6] ; Persiyāvřān ki baldırıĤara derler [TM 69b/6]
- balıĤ otu:** Azānū'l-fār üç nevŖ olur, birisi bostāni, ikisi berri. Bostāni nevŖine balıĤ otu derler [TE 29b/8].
- baş dönmesi:** Devār marazına ki baş dönmesi derler [TDM 72a/6].
- bař tamarı:** Peř řaĤĤ itmegūn tariř-i Ŗameli oldur kim evvel ŖalıĤūn Ĥifālden yaŖni bař tamarından řan alasin [CH 57b/8] ; beř tamar vardır, birisi Ĥifāldur řoluĤ büküldüĤi yerde dirsek dūřinde yuĤaruki tamardur kim Ŗavām aĤa bař tamarı derler [CH 152b/15] ; bař tamarı kim aĤa Ĥifāl derler [HT 59b/15] ; Evvel bař tamarı kim aĤa füz derler, andan řan alınursa menfaŖatı bař ve

- göz kıanın keser [AC 154b/4].
- başındağı deri:** Ve eger beşre gulfede yaÖni başındağı deride olursa anuñ Öilâcında kırkımayasın [CH 96a/5]
- beden şişmek:** İstiskâ beden şişmege dërler [TA 278b/6].
- beg borki:** Hayyü'l-Öalem ki Türkçe sultân borki ve beg borki dërler [MN 90b/8].
- bendükçe:** Hâreket anuñ-ıla tamâm olur ve buña mafsâl dërler, yaÖni bendükçe. (MT 22a/6).
- bıñar:** Cümlesinden birisi oldur kim bir kişünün mâkından yaÖni bıñarından tokunup kıulağı tözinden taşra çıkdı [CH 148b/2].
- boğaz şişmek:** Boğaz şişmek kim aña hunâk dërler [KT 19b/4]
- boğuz depesi:** Bilgil êy tâlib kim bu vereme etıbbâ kayletü'l-hulķüm dirler, yaÖni boğuz depesi, bu verem bir büyük verem olur [CH 85a/12].
- burğulu âlet :** Yâhüd bir dürlü âlet dahı düzesin kim etıbbâ ol âlete levleb dirler yaÖni burğulu âlet demek olur [CH 197a/1].
- burun tamarı:** Burun tamarı kim aña Öırķu'l-enf dërler [HT 59b/5]
; Burun tamarıdur kim aña Öırķu'l-enf dërler [AC 155a/11]
- burun tomurmaķ:** Burun tomursa kim aña ruÖâf dërler, kıan galebesinden vâķiÖ olur, burun tomurur, kıanı durmaz [T 88b/15]
; Burun tomursa kim aña ruÖâf derler [AC 86a/3]
- büyük kıalbur:** Akşâr, ism-i Bereberıdır, Türkde hılâliye otı ve büyük kıalbur dahı dërler [TE 28a/2]
- cin saçı:** Eftimun, ism-i Yunanıdır, Türkde cin saçı dërler, baÖzıları kâfir saçı dërler [TE 32a/19].
- çanaķ:** ÖAzle bir Öuzvdur ki müöellef sinirden ve etdendür, Türkcesi çanaķ dërler [TA 280b/4]
- çekirdeksüz kıuru üzüm:** Edviyeleri döğüp eleyeler, kışmiş-ile yaÖni çekirdeksüz kıuru üzüm ile yoğuralar [TA 102b/14].
- çetük otı / kedi otı:** Asarun Türkde çetük otı ve kedi otı dërler. ÖArabde hâşşetü's-sinnevr dërler, Fârisde nârdın-i deştı dërler [TE 30a/8]; Asarun, bir kökdür, Türkçe kedi otu dërler [RM 34b/7].
- çıban:** Şulb şişdür gözüñ kıabağında olur çıban gibi, ÖAcem aña gedek dërler, ÖArab remil dërler, Türk çıban dër [VK 238b/3]; demâmil, çıbanlara dërler [CN 85b/3] ; Dümmel bir kıatı şişdür kim gözüñ kıapağında mütevellid olur, Öämme-i ÖAcem aña küdküd dërler, velı Türkcesi çıban demek olur [KN 102a/10] ; AÖzâda verem çıksa çıban dërler [AC 100a/11]

- çıgıt:** Kelef ve nemeş ve barsâs Óilâclarındadır, bunlara Türkçe yüzde olan çıgıda dërleri levni kızıl olana kelef dërler, lök renklü olana kelef dërler, qara olana barsâs dërler [CN 61a/11] ; Bu dañı bir rencdür ki gevdede qara qara belürür, aña Türkce çıgıt dërler [AC 294a/4]
- çıkuq:** Bilgil iy tãlib kim bir Óuzv bir Óuzvdan çıksa aña etbbã fek dërler, Türkice çıkuq dërler [CH 189b/5] ;
- çıyan otı:** Besfâyic ÓArabîsi azrâsü'l-kelb ve teşmîz ve Óâkıbetü'l-hacer dirler Türkide çıyan otı ve besfâyic dañı dirler (T.E. -18)
- çiçek:** Cüderi ve şasbe beyânındadır. Cüderi, çiçege dirler. Vaqt olur, cemîÖi bedende olur, vaqt olur cemîÖi aÖzâda olur ve baÖzi aÖzâda olmaz [CN 96a/4] ; şasba ve cüderi ki çiçek dërler, qan qaynayup harekete gelmekten müteÖaffin olup oqlancuqlarda olur [T 68b/16] ; şasbe ve cüderi çiçek çıqarmaqdur, ikisinin dañı Óilâcı birdür [EM 55a/2]
- çitlemik:** Butm, şaşız ağacı nevÖinden bir ağaçdur, aña çitlemik dërler [TDM 28a/12]
- çoğan:** Kendürüs ki aña Türk dilince çoğan dërler [KT 5b/7]
- dağ üzümü / tağ üzümü:** Dağ üzümü ki aña mevızec derler, bir miqdârını sañk edüp dañı zeyt yağı-y-ıla mahlüt edüp başına ursalar ağı defÖ ede [TM 11a/4] ; Dağ üzümü ki mevızec dërler [KTL 14a/2] ; Mevızec ki aña tağ üzümü dërler [KT 9b/8].
- dağlağı:** Andan řoñra bu mikvãti yaÖñi dağlağıyı dañı kızdurasın ve ol řifãkı delesin [CH 105b/1].
- delüce baqla:** Türmis ki aña termiye dërler ve delüce baqla dërler [T 60a/8]
- delüler nutül:** Nutül-ı mecânin dirler yaÖñi delüler nutülü demek olur [TA 241b/5]
- demregü:** Şıfat-ı tılã kim qubâyı giderür yaÖñi demregüyü giderürür [TA 235a/8] ; AÖzâda qubã olsa kim aña demregü dërler, sebeb-i nişãnı Óilâcı, qan göyünmekden olur [AC 98b/2]
- demür hindi:** Temr-i hindî baÖzi ÓArab havmar dañı dirler, Türkide demür hindîdür [TE 40a/13].
- deñiz köpügi:** Zebedü'l-baħra deñiz köpügi dërler, anuñ bir dengin bal-ıla ezüp içeler [RM 17a/5]; deñiz köpügi ki zebedü'l-baħr dërker [EM 60a/15].
- deriñ cirãhat:** Mahãbinün yaÖñi deriñ cirãhatlaruñ Óilâcınıñ tariqasın bildürür [CH 11b/6].
- deve tabanı:** AÖzâda ĥumret çıksa kim aña deve tabanı dërler [AC 101b/3]

- dilki taşağı:** : Şol ot ki aña husyetü'ş-şa'leb dërler ki dilki taşağıdur [T 33b/8].
- doñuz başı / toñuz başı:** Ol hanāzır ki doñuz başı derler, anuñ üzerine ursalar bi-iznillāh oñuldup halās ède [TM 45b/2] ; Hanāzır dërler verem devāsındadır, ya'Öñj toñuz başı [KS 2a/18].
- ebem gümeçi:** Ebem gümeçi dedükleri ot ki Fārisçe adı hürperest, ÖArabca aña hubāzī dërler [EM 1b/13].
- endāmlar ditremek:** Endāmlar ditremek kim ÖArab dilince aña ra'Öşe dërler [H 25a/1].
- eñse sünügi:** Bir pāresi başuñ ardındadır ve tepenüñ iki sünüğine ulaşıkdur ve aña Öazmü'n-nuqre dërler ya'Öñj ense sünügi [MT 23a/7].
- eñse tamarı:** Eñse tamarı kim aña halefü'r-res dërler, andan kan alınursa menfa'Öatı depe ve omur ağrısın def'Ö eder [HT 59a/9].
- eñse:** Ol yërde kim cümcüme dërler ya'Öñj eñse dërler [CH 17b/4].
- eşek marulı / eñlik:** Ebū helsā, Türkide eşek marulı ve eñlik dañı dërler, ÖArabisi şeceretü'd-demdir [TE 28b/4] ; ÖArabca ha'sü'l-hımār dërler, Türkçe eşek marulıdır [TA 274b/10].
- eşek turpı:** ÖAcem hār-ı hıyār dër ve ÖArab kı'ssäu'l-hımār dër, issi ve kıridur [MN 90b/10].
- Frenk uyuzı:** Bu Firenk uyuzınuñ adı kırhādur ve Firenk dilince māl-ı Firencese derler, Türk dilince Firenk uyuzı dërler [AC 285b/11]
- gelincik** İbn-i Öırs ısırsa Türkçe gelincik dërler [CN 153b/7].
- gevde tamarı:** Üçüncisi bāseliğkdür koluñ aşığasında olur, bu tamara Öavām gevde tamarı ve kıarın tamarı diler [CH 152a/1] ; Gevde tamarı ki aşığı tamardur aña baseliğkun dërler [T 16b/9] ; On altıncı gevde tamarıdır ki kıolda olur, aña ekhel dërler [AC 156a/5]
- giciyik:** Hıkke renci kim aña giciyik dërler, ol dañı uyuzdan bir cinsdür, sivilceler olup, gicir [T 92b/1] ; Hıake renci kim aña giciyik dërler [AC 107b/9].
- göyneç:** Ğarığkun ve tarhaştıqıla ki aña göyneç dërler [EM 52b/4]
- göyündürme:** Aña ÖArabca ākile ve Pārsice hüre dërler ve Türkce kesme ve göyündürme dërler [EM 22b/3].
- göz ağrısı:** Dükeli göz ağrısına remed diler [VK 249a/1] ; Göz ağrısıdır ki remed dërler, remede ya kıan gālib olmağkdur [T 44a/3].
- göz bıñarı tamarı:** Göz bıñarı tamarı kim aña māqu'l-Öayn dërler [HT 59b/2].
- göz kıararması:** Südüd marazına ki göz kıararması dërler bunların cümlesine Öilācdır [TDM 72a/7].

- güeygü otı:** Güeygü otı, ÖArab saÖter dër, issi ve ¼urudur [MN 91b/9].
- hârb dutan:** Kemafitus sanavber-i ermenîdür, Türkce harb dutan dërler [TA 275b/10].
- hârb kesen:** Behmen hârb kesen dërler bir kökdür, ishâl ve za¼ır illetini fi'l-hâl giderdügi için Türkide hârb kesen dërler [TE 39a/2].
- ıpar yavşanı:** Afsentın ki ıpar yavşanı dërler [T 59b/7].
- ısırgan dikenî tohmı:** Bezrü'l-encere Türkide ısırgan dikenî tohmı dërler [TE 37a/4].
- iblis tırnağı:** Azfârü't-tîb, iblis tırnağı dërler, deñizden çıkar bir çiçegüñ başında olur, aÖlâsı beyâz olur [TE 31b/17].
- imic:** Bilgil iy tâlib kim bu mara¼a baÖzı diyârda Öilletü'l-bakar dërler, şol ecilden kim bu Öillete sığırda çok vâkıÖ olur, aña Türkice imic dërler. Bu bir ¼urtdur kim derinüñ altında tevellüd eder, et-ile derinüñ arasında gezer [CH 146a/4].
- ince ağırı:** Dı¼ ısıtmasına ki ince ağırıdır, eyüdüdür [EM 33a/1].
- incik kemügi:** Baldır yaÖñi incük kemüklerinüñ sinu¼ınıñ Öilâcınıñ tari¼asın bildürür [CH 12a/10].
- irilemiş:** İntifâh Öilleti dedügmüz lafz-ı ÖArabî'dür, ÖAcemce bürdemide demek olur, Tükçe irilemiş demek olur [KN 134a/4].
- iriñlendirici devâlâr:** Andan soñra mu¼ayyiñ yaÖñi iriñlendirici devâlâr istiÖmâl edesin, tâ kim ol ba¼laduğüñ ebrîşümler düşe, gide [CH 90a/11].
- issi ot:** Yâhüd kıvama gelmiş baluñ üzerine Öa¼ākıř yaÖñi issi otlar ekesin, maħbânuñ üzerine urasın, ba¼layasın [CH 141a/17].
- işitmek siñiri / eşitmek siñiri :** Birine Öaşabü's-semÖ dërler, yaÖñi işitmek siniri [MT 26a/8] ; Birine Öaşabü's-semÖ yaÖñi ki eşitmek siñiri dërler [AC 130b/9]
- it boncuğı:** Eger bir kimsenüñ gözi ağırsa it boncuğı ki aña Pârsiçe sipid-mühre dërler ve ÖArabca adına verÖa dërler [KT 7a/7].
- it kenesi:** Ve daħı şol hayvân ¼anımı kim aña ¼urâdü'l-kelb dërler, yaÖñi it kenesi demek olur [KN 89a/14].
- ¼adın tuzluğı:** Anber baris ¼adın tuzluğı dirler uvacu¼ mâye-hoş bir yemişdür [TE 33b/6]
- ¼alaca / ¼alaça kemük:** ¼ası¼ kemügi ufanmasını beyân eder ki aña Türkçe ¼alaca dërler [CN 134a/10] ; Bir daħı ¼ası¼ kemügidür aña ¼alaça kemük dërler [CA 119b/5].
- ¼amış köki / ¼arğı köki:** Aşl-ı ¼aşşab Türkide ¼amış köki, ¼arkı köki daħı dërler, bunun ¼uvvet-i câzibesı vardır [TE 31b/2].

- қан таşı:** Sāzenc Óadesi kim aña қан таşı дёрлер mercimek gibi қızıl таş olur [AC 249b/4]
- қан tutdı:** Ve sekte marazına ki aña қан tutdı дёрлер [TDM 72a/6]
- қан тükürmek:** Nefesü'd-deme yaÓni қан тükürмеге дёрлер, Óilletiñ evvelinde memzüc sirkeyle ezüp vereler [TA 30b/15].
- қара жүреклі:** Ustuhudus ki қара жүrekli дёрлер, derece-i evvelde yābisdür, süddeyi açar [T 29b/10].
- қарабаş / қарақан çiçeği / қарабөрклі:** Ustuhudus ism-i Yūnānīdir. Türkīde қарабаş қарақан çiçeği ve қарабөрклі дёрлер [TE 30b/2].
- қарagöz:** Āderyūn dedikleri Türkīde қарagöz дёрлер, iki cins olur, bostāñi ve berri olur [TE 29b/4].
- қарақуз:** MaÓcūn-ı cemācime aña қарақуз дёрлер, қасıқ yellerini тағıdur, latıf ve mücerredür [MN 165a/5].
- қарın тамарı:** Üçüncisi bāselıkdür koluñ aşāğasında olur, bu tamara Óavām gevde тамарı ve қарın тамарı dirler [CH 152a/1].
- қарныарıқ:** Bezr-i қатūnā ki қарныарıқ дёрлер, pireleri öldürür [TDM 24b/1] ; Bezr-i қатūnā Türkīde қарныарıқ ve boğa yapраğı tohmı dirler [TE 36b/3].
- қарuca:** Қарuca yaÓñi bāzū kemüginūñ śınuқınuñ Óilācınıñ тарıқasın bildürür [CH 12b/17].
- қасıқ yarığı:** Fıtıқ marazına ki қасıқ yarığı дёрлер, nāfiÓdür [TDM 44b/14] ; Śıfat-ı zamād kim fatқа yaÓñi қасıқ yarığına fāyide eyler [TA 228a/6].
- қасını:** Sekbınc Türkçe қасını дёрлер yemesi miқdārı bir buқıқ dirhem ola [RM 27a/10].
- қатrān göbegi:** ġarıқūn ki aña қатrān göbegi дёрлер, eyüsi oldur ki aқ ola [T 32b/15].
- қavaқ:** Қavaқ ki fārsıce sipıddār derler, ÓarÓar serv ağacından bir nevÓdür” [EM 30b/1]
- қavuқ:** Mesāne ki қavuқ дёрлер anuñ ağrısına nāfidür nāfiÓdür, қumu çıқарur [TDM 39b/7] ; Қavuқ kim aña meşāne дёрлер [MT 43b/5].
- қayaқoruğı :** Ĥayyü'l-Óālem қayaқoruğıdur [TA 280a/8].
- қızamuқ:** Ĥasbe қızamuға дёрлер, miқdārı taru danesi қadar olur, iriñi olmaz [CN 96a/11].
- kirış:** Bir cism biter kim aña veter yaÓñi kirış дёрлер ve ol kirışūñ bir ucı uzanur [MT 36a/7] ; Aña veter дёрлер yaÓñi kirış ve ol kirışūñ bir ucı uzanur [AC 41b/8].
- kirpükler dökilmek:** Ammā intişārü'l-hedeb kirpükler dökildürgine дёрлер ve bu Óillet iki dürlü olur [VK 243b/12].

- çoç boynuzu:** İklilü'l-melik ki aña çoç boynuzu dërler [T 37b/10] ; İklilü'l-melik ki aña çoç boynuzu dërler [AC 266b/5]
- konaq:** Huzzâz konağa dërler ki başda olur hâg kepek gibi dökülür [CN 56b/5] ; Sa'Öfa bir Öilletdür kim kirpük diplerinde kepek gibi nesne hâsıl olmaqdur, Türk dilince konaq dërler [KN 105b/1].
- köpricük:** dâhile meylden ve terqova ki aña köpricük dirler, sınıp içerüye meyl itse Öilâc gücdür [CN 119b/2].
- kunduz hayası / kunduz taşağı:** Cünd-i bîdester yaÖni kunduz hâyesi ve aña oğlan aşî dahî dërler [MT 83b/1] ; kunduz taşağı ki Pârsice cünd-i bîdester dërler [EM 30a/2]
- kurdeşen / kurdeşin:** Şerâ kurdeşenine dërler, kurdeşeni az olur, qandan olur [CN 69a/5] ; Şerâ ki kurdeşin dërler, ya'ssı ya'ssı kızılığa mail qabarcuqlardur ki baÖzısı iri olur, gicidür [T 68a/8].
- qurluğan:** Dâhis issi veremdür, tırnaqla et arasında olur, aña Türk dilince qurluğan dërler [CN 95a/7]; Dahis kim aña qurluğan dirler [HT 50a/3] ; Dâhis ki qurluğan dërler, issi veremdür ki tırnaqlar qatında olur, qatı aqrır, qatı sançar [T 68a/1] ; Dâhis kim aña qurluğan dërler, sebebi qan göyünmekden dökülür ve dırnaq dibinden çıkar [HT 50a/3] ; Dâhis renci kim aña qurluğan dërler, dırnaq dibinde çıkar, aqrır, dırnağı çıkar [T 92a/6] ; Dâhisa renci kim aña qurluğan dërler [AC 106a/3]
- quru qaşınma:** Giciyik ve hikke ki quru qaşınmaya dërler ve qubâ gibi ki temgüdür nâfiÖdür [TDM 69b/2].
- kuşdurucu otlar:** Makîö devâları yaÖni kuşdurucu otları bildürür [TA 203a/ 5]
- kuş dili:** Lisânü'l-Öasâfir kuş dili dërler bir otdur, bir ağacun yemişidür ki aña qıtlamuq ağacı dërler [RM 14a/9].
- kuş etmegi:** Tüderî, Türkide kuş etmegi ve qarahasan otı ve işpatan dahî dirler [TE 40b/10].
- kuş tarusı:** Hâbbetü'l-qalb ki aña kuş tarusı dërler, aqça ve muhkemce iri taruya benzer [RM 37b/8].
- kuşgun otı:** serhes ki kuşgun otı dërler [T 60a/3] ; kuşgun otı ki ÖArabca serhes dërler [EM 29a/12]
- oğlan aşî:** Cävşir Fârisiden muÖarrebdür, Türkide cävşir ve oğlan aşî dërler [TE 41b/17] ; oğlan aşî ki aña kunduz taşağı dërler, Pârsice cävşirdür [EM 6a/14].
- oğlan eşi:** Oğlan başî üzerine gele ve meşime yaÖni oğlan eşi bile gele yâhüd göbegine ulaşuq ola [CH 114a/1].
- oğlancuqlar şayruluğı:** Ümmü's-sıbyân ki aña oğlancuqlar şayruluğı dërler, uçquqdur ki şafrâdan olur [T 43b/12].

- oğul otı:** Bâdrencür ki oğul otına derler, anuñ bir dürlüsi olur, turunc
çoğusu gibi rāyihası olur [TM 24b/2]
- oñulmaz cirāhat:** Bilgil iy tālib kim her cirāhat ve her verem kim
üzerine zamān geçer, qarha olur, oñulmaz, iriñi açar, her çanķı
Öüzuvda gerekse olsun, cümlesine nāsür derler yaÖñi oñulmaz
cirāhat demek olur [CH 134a/14].
- orta tamar:** Orta tamardan ki aña ekhel derler [T 16b/11].
- ökçe:** Rusğa yaÖñi ökçe-y-ile taraķ ortasında üç päre sünük vardır
[MT 25a/8].
- ökse:** Dıbķ ki ökse de derler [TA 280a/8] ; İklilü’ş-şems dedikleri
otdur ve dıbķdır ki ökseye derler [TDM 24a/8].
- öksüd:** Eger bu dedüğümüz Óamel-ile çıkmayacak olursa, alasin şol
şakızı kim aña Öilkü’l-enbāt derler ya şol şakızı kim aña Türkçe
öksüd derler [CH 57b/3].
- peygamber düğmesi:** Cedri rümñi kim aña peygamber düğmesi
derler, yaprağın kırtlanmış yaralara döğüp uralar [MN 78a/8].
- şaç dökülmesi:** Şaç dökülmesi kim aña dāöü’ş-şāleb derler [HT
59b/13].
- şarullık:** Yaraķāna ki şarullıķdur müfiddür [EM 27b/10]
- sekirden:** Bu sünügün adı kıatātdur ve Türkçe sekirden derler [MT
25a/2] ; Bu sünügün adı kıatātdur ve Türkçe sekirden derler [AC
129b/2].
- semüzlük otı:** Baķlatü’l-hamķa ve recla ve farfañ ve ħurfe
ÓArabıdır, Türkde semüzlük otı ve toħmekān derler [TE
38a/13].
- şıçan şoğanı:** Bir ot vardır, aña ÓArabca başlü’l-fār derler yaÖñi
şıçan şoğanı demek olur [HT 76a/4].
- sıtma:** Kıandan olan sıtmaya sünūhus derler [KS 21b/18].
- sidük dutulmaķ:** İhtibās-ı bevl sidik dutulmağa derler [TA 279a/5].
- sigil:** ÓArabca şelil derler, Türk dilince sigil derler [VK 239b/11] ;
şelil kim gözün kıapağında iki nevÖdür, maÖrūf ÓAcem dilince
kıundume derler, Türk dilince sigil derler [KN 104a/4] ; şelil
Óaķfedür ki boynuz gibi olur, şelil, sigile derler [CN 71a/9].
- siñirler yumşadıci:** Urum dilince nevre ħalistıķu derler ve Türk
dilince siñirler yumşadıci derler [AC 194a/8]
- siñirlice otı:** Lisānü’l-haml ki aña siñirlice otı derler [T 55b/3]
- sivilci:** ÓAlile evvel tenkıye-i beden buyurasın, andan şoñra her
beşrenüñ yaÖñi her sivilcinüñ üzerine bir latıf dāğ urasın [CH
50a/11].

- şu kerdemesi:** Circirü'l-mā' aña Türkçe şu kerdemesi dërler, anı bişirüp yemek ve çiğle yemekle taşı bev-ile çıkarur [RM 51a/9].
- şiş:** Şol veremlerüñ ya'Öñi şol şişlerüñ kim kıltuğ altında hâdis olur [CH 9a/11].
- tavşan uykulu:** O göze 'Arab ıstılâhında kıruhu'l-ârnibiyye dërler, 'Acemce habb-ı harkuš dërler ya'Öñi tavşan uykulu dëmek olur [KN 86b/11].
- tağ servisi / ardıç:** Ebhel, tağ servisi, ardıç dañı dërler, bu ardıç iki nev' olur: Bir nev' i yemişsiz, bir nev' i yemişli [TE 28b/10].
- talağ otı:** Uskulufenderyun Türkçe talağ otı dërler, taşlu yerde biter [RM 41b/10].
- talağ:** Kevkebü'l-arz dëyi talağa dërler [TA 104b/2].
- tavşan gözlü:** Bilgil iy tâlib kim bu 'illete etibbâ şetre dërler ve ernebiyye dañı dërler ya'Öñi tavşan gözlü dëmek olur [CH 62a/10].
- teke şakalı:** Teke şakalı ki 'Arabca lihÿetü't-teys Rümca kıstundus dërler [EM 12b/14] ; Lihÿetü't-teysdir ki tekeşakalı dañı dërler [TDM 23b/1].
- tırnağ çıkmak:** Ve bir nev' ine tefallu'ü'l-ezfâr dërler ya'Öñi tırnağ çıkmak dëmek olur [CN 148a/10].
- toluçuk:** Bilgil iy tâlib kim bu maraz ekşer gözün kıbağlarında 'ârız olur, bir nesnedür kim kıatılığ ve berkligi sebebinden berde dërler ya'Öñi toluçuk dërler [CH 60a/10].
- toñuz başı:** Hânâzir rencinüñ ya'Öñi toñuz başınuñ dâğınuñ tarıkasın bildürür [CH 4a/12] ; Ol hânâzir ki tonuz başı dërler [KTL 35b/17].
- topalağ:** Su' d Türkçe topalak dërler, yemesi miğdârı bir buçuk dirhemdür [RM 19a/2] ; Topalağ kim aña su' d dërler, ağız kıoqusın giderür [KT 19b/1].
- tuluñ ağırsı:** Fuluñ ağırsına ki şakıka dërler [EM 40b/7].
- tuluñ tamarı:** Fuluñ tamarı kim aña 'ırku's-şakıq dërler, andan kıan alınursa menfa'atı baş ağırsın ve göze kıan inmegi def' eder [HT 59a/11] ; tuluñ tamarıdur kim aña 'ırku's-şakıq dërler [AC 155a/2].
- uçuk:** Şar' ya'Öñi uçuk dâğınuñ tarıkasın bildürür [CH 22b/2] ; şar' ki uçuk rencidür [EM 27b/10].
- ur:** Sel' a veremlerdür ki aña Türk dilince ur dërler [CN 92a/4] ; Sel' a kim aña ur dërler, bir 'illettür ki kıızıl olur, varduqça büyür, yumşak olur [T 91b/7] ; sela' -ı ta'akıud adlu verem devâsındadır, ya'Öñi urlara dërler [KS 2b/1] ; Eñsede yâ ayrıq

yerde sel'Ōa olsa kim aña ur dەرler [AC 97b/10].

uruz otı: Uruz otı ki ĥayyü'l-Ōālem daĥı dەرler [EM 4b/5]

uyuz: Ve ammā ōol tamar kim gözün biñar yanındadır, menāfiŌi oldur kim fāyide eyler göz rencine ve yüz rencine ve gözün cerebine yaŌni uyuzına [CH 153a/10] ; Cereb renci kim aña uyuz dەرler [AC 107a/6]

üstübec: İsfidāc Türkide üstübec dەرler aŌlāsı üsrüb dedikleri ĥurşun üstübecidir (TE 30a/13).

üzerlik: Üzerlik, Fārisi sipend dەرler, ŌArab ĥarmul dەر [MN 90b/8].

yaĥmaca: FāŌün Ōilācı kim aña yaĥmaca dەرler, vebā eyyāmında ĥoĥ vāĥiŌ olur [HT 50b/7].

yan başı aĥrısı: Ķudemādan bir ĥişi var-ıdı kim vecaŌü'l-vereke yaŌni yan başı aĥrısına ve Ōırĥu'n-nisāya Ōilāc ederidi [CH 40b/7] ; vecaŌü'l-vereke yaŌni yanbaşı aĥrısına fāŌide eder [TA 194a/11] .

yan başı kemügi: Bilgil iy tālib kim ĥaçan kim ĥoĥĥa kemüginün yaŌni yan başı kemüginün arasına rutübet-i muĥāti yaŌni ĥoyu balĥam munśab olsa [CH 39a/5].

yanbaşı: Eger bu Ōillet fiĥarāt-ı ĥahrda olursa yāĥüd ĥuĥĥ-ı vereĥide ki aña yanbaşı dەرler [CA 114b/9].

yarım baş aĥrısı: Őaĥĥa didügi yarım baş aĥrısıdur [H 12b/1].

yaşmaĥçılar dikişi: Ve ammā bir dikiş daĥı vardır kim ol dikişe ĥıyātātü'l-esākife yaŌni yaşmaĥçılar dikişi demek olur, bu dikişün tarıĥ-i Ōameli oldur kim iki iĥneyi bir ebrişüme taĥasın, yaşmaĥ diker gibi dikesin [CH 132b/1].

yavşaq: Kirpük diplerinde olur aña ŌArab dilince śanan dەرler Türk dilince yavşaq dەرler [VK 243a/10].

yenür yara: Yenür yara kim Pārisiĥe ĥüre ve ŌArabca ākile dەرler, iki dürlüdür [T 104b/3] ; Yenür yaraları beyān eder, Pārsĥa ĥüre ve ŌArabĥa ākile dەرler [AC 78a/2].

yer zamĥı: Uşne Türkide belüt aĥacı, yer zamĥı dەرler, Fāriside duvāle derler [TE 31a/7].

yuĥaruya dönen siñir: Ve bunlar aŌśāb-ı rāci Ōilā fevĥ dەرler, yaŌni yuĥaruya dönen siñirler [AC 131a/11].

yumşaq şiş: Şol şişlere kim ŌArabca aña türbül dەرler, yaŌni yumşaq şiş, anı pişürür ve yumşadur [TA 240a/10].

yumşaq verem: Verem-i rihūdudur ki aña Yunanca uziyma dەرler, yaŌni yumşaq verem demek olur [CN 87a/4].

yund ĥuşi: Toragaludis bir ĥuşdur kim aña Türkide yund ĥuşi dەرler, serĥe deñlü, rengi bozracuĥ olur [RM 22a/8].

yürek oynaması: hafaḳān yaŌnı yürek oynaması, bu bir hâreketdür ki cirmi ḳalbede hâsıl olur [EM 48b/15].

yürek tamarı: İkinci ekhêldür kim ol zıkr êtdüğümüz mevzıŌuñ ortasındadır ol tamar mürekkebdür, ḳıfâl-ile bāseliḳ tamarından bu tamara Ōavām yürek tamarı dêrler [CH 152a/1].

yüz göz egilmesi: Başda olan zahmetleri giderür ve yüz göz egilmesini giderür, aña laḳve dêrler [HT 69a/13].

zor: Zahır marazımı beyān êder, buña Türkçe zor dêrler ve yüreği çoḳ çoḳ burar ve sürer [TE 19a/6].

Tablo 2. Karşılıkların Listesi

āderyün: ḳaragöz	baraś: alalık
afsentin: acı pelin	bāseliḳ: ḳarın tamarı / gevde damarı
afsentin: ıpar yavşanı	bāseliḳ / ekhel: gevde tamarı / orta tamar
Ōaḳāḳır: issi ot	baślü'l-fār: sıçan soğanı
ākile; hüre: göyündürme	bāzū kemügi: ḳaruca
aḳşār: büyük ḳalbur / hılāliye otı	behmen: hârb kesen
anberbaris: ḳadın tuzluḡı	berde: toluçuḳ
aŌşāb-ı rāciŌilā fevḳ: yuḳaruya dönen siñir	bersiyāvşān/ persiyāvşān: baldırıḳara
Ōaşābü's-semŌ: işitmek siñiri	beşre: sivilci
aśl-ı ḳaşşab: ḳamış köki / ḳarḡı köki	beźr-i ḳatūnā: ḳarmıyarıḳ
aźānū'l-fār: balıḳ otı	bezrū'l-encere: ısırğan diken tohı
aźfārū't-tıḳb: iblis tırnaḡı	buḧm: çitlemik
azle: çanaḳ	cāvşır: oḡlan aşı / ḳunduz taşaḡı
Ōāzmü'n-nuḳre / Ōāzmü'l-cebe: alın sünügi	cebhe/halefü'r-res: alın tamarı
azrāsü'l-keľb / teşmiz / ōāḳıbetü'l-hācer / besfāyic: çıyan otı	cedr-i rümj: peygamber düğmesi
bādrencür: oḡul otı	cereb: uyuz
baḳlatü'l-hāmḳa/ recle / farfaḥ hurfe: semüzlük otı	circirü'l-māŌ: śu kerdemesi
	cümcüme: eñse

cünd-i bîdester: kunduz hayası / kunduz taşığı
dāhıs: kurluğan
dāōü's-šaōleb: saç dökülmesi
demāmil: çıban
devār: baş dönmesi
dıbq: ökse
dıq: ince ağrı
ebhel: tağ servisi / ardıç
eftimun: cin saç / kâfir saç
ekhel: yürek tamarı
emsūh: at kıyruğı
fek: çıkuş
fitıq: kaşık yarığı
ğāriqūn: katrān göbegi
ğāriqūn; tarhaştukıla: göynek
ğulfe: başındağı deri
hābbetü'l-kalb: kuş tarısı / karahasan ot/ ıspatan
hābbü'n-nıl: aq çörek otı tohmı
hafaqān: yürek oynaması
hake: giciyik
halefü'r-res: eñse tamarı
hālīme: aqça ot / sultān otı
hanāzır: doñuz başı / toñuz başı
hanāzır: toñuz başı
hār-ı hıyār; kıssaü'l-hımār: eşek turpı
hasbe: kızamuş
hasbe / cüderi: çiçek

hāşşetü's-sinnevr / nārdın-i deşti/ asarun: çetük otı / kedi otı
hayyü'l-ōalem: beg börki / sultān börki
hayyü'l-ōālem: kayakoruğı
hayyü'l-ōālem: uruz otı
hiyatātü'l-esākife: yaşmaççılar dikişi
hıkke: kuru kaşınma / giciyik
hoqqa / fiqarāt-ı zahr: yan başı kemüğü
humret: deve tabanı
hunāq: boğaz şişmek
hüre; ākile: yenür yara
hürperest; hubāzi: ebem gümeçi
husyetü's-šaōleb: dilki taşığı
huzzāz: konaq
Örku'l-enf: burun tamarı
ırku'n-nisā: ayak ağrısı
Örku's-şaqıq: tuluñ tamarı
ıskıl/ başalu'l-fār / başalu'l-ōunsul / başalu'l-qay: atasoğanı
ibn-i Örs: gelincik
ihtibās-ı bevl: sidük dutulmaq
iklilü'l-melik: qoç boynuzu
Öilkü'l-enbāt: öksüd
Öilletü'l-baqar: imic
intifāh/ bürdemjde: irilemiş
intişārü'l-hedeb: kirpükler dökilmek
isfidāc: üstübec

istiskā: beden şişmek
kaṭāt: sekirden
ḳayletü'l-ḥulkūm: boğuz depesi
kelef / nemeş / baraś: çığıt
kemafitus şanavber-i ermenj:
ḥarb dutan
kendürüs: çoğan
kevkebü'l-arz: talaḳ
ḳifāl; füz: baş tamarı
kişmiş: çekirdeksüz ḳuru üzüm
ḳübā: demregü
ḳulāó: ağız ağrısı
ḳurādü'l-kelb: it kenesi
ḳurhā; māl-ı firecese: frenk
uyuzı
**ḳurūḥu'l-ārnibiyeye / ḥabb-ı
ḥarḳuş:** tavşan uykulu
laḳve: yüz göz eğilmesi
levleb: burğulu ālet
liḥyetü't-teys/ ḳostundus: teke
şakalı
lisānü'l-ḥaml: siñirlice otları
lisānü'l-Óasāfir: ḳuş dili
mafsal: bendükçe
maḥābjn: deriñ cirāḥat
māḳ: biñar
maḳió devā: ḳuşdurucu otlar
māḳu'l-Óayn: göz biñarı tamarı
maÓcün-ı cemācime: ḳaraḳuz
maÓtuḥ: Óaḳlı gitmiş
mesāne: ḳavuş

meşime: oğlan eşi
mevżec: daĖ üzümü taĖ üzümü
mikvāt : dağlağu
muḳayyiḥ: iriñlendirici devālār
muóattıs: aḥşurducı nesne
nāsūr: oñulmaz cirāḥat
nefesü'd-dem: ḳan tükürmek
nevre ḥalistıḳu: siñirler yumşadıcı
nutül-ı mecānjn: delüleri nutülü
pencengüş: ayıt
raÓşe: endāmlar ditremek
remed: göz ağrısı
ruÓāf: burun tomurmaḳ
rusĖa: öḳçe
şanan: yavşak
saÓter: güyegü otları
şarÓ: uçuk
sāzenc Óadesi: ḳan taşı
sekbınc: ḳaşnı
sekte: ḳan tutdı
şelil: sigil
selÓa: ur
serhes: ḳuzĖun otları
şil / bıd-i giyāḥ: ayrıḳ otları
sipend / ḥarmul: üzerlik
sipiddār / ÓarÓar: ḳavaḳ
sipid-mühre/ verÓa: it boncuğu
sünūhus: sıtma
suÓd: topalaḳ
südüd: göz ḳararması

şakıka: tuluñ ağrısı	tāōūn: yaqmaca
şakıka: yarım baş ağrısı	usşulufenderyun: talağ otı
şeceretü'd-dem: eşek marulı / eñlik	ustuħudus: kara yüreklü/ karabaş / karağan çiçeği / karabörklü
şerā: kurdeşen / kurdeşin	uşne: yer zamğı
şetre / ernebiyye: tavşan gözlü	ümmü's-şıbyān : oğlancuqlar şayruluğı
tefaÖüllü'l-ezfār: tırnağ çıkmak	vecaÖü'l-verek: yan başı ağrısı
temr-i hindi; havmar: demür hindi	verem: şiş
terkova: köpricük	verem-i rihūda: yumşak verem
torāgaludis: yund kuşu	veter: kiriş
tūderi: kuş etmegi	yaraқан: şarullıq
türbül: yumşak şiş	zahır: zor
türmis / termiye: delüce baqla	zebedü'l-bahr: deñiz köpügi

3.Sonuç

Bir dilin olanaklarıyla ortaya çıkan terimler yaratıcı düşüncenin bir sonucudur ve bir bilim için büyük bir öneme sahiptir. Bilim dili olabilmek ise ancak o toplumda bilimsel çalışmaların var olmasıyla ilgilidir. Bu yönden değerlendirdiğimizde terim üretme konusunda Türkçenin yetenekli olduğu, Türkçenin tarihsel dönemlerinde de bir bilim dili olabilecek yetkinlikte olduğu açıktır.

Hastalık adlarından, organ ve uzuv adlarına, ilaç ve terkip adlarından ilaç yapımında kullanılan madde, drog ve bitki adlarına kadar birçok terimin doğru anlamını belirlemek tıp konulu metinler için önemli bir güçtür. Ne yazık ki henüz tarihsel tıp metinlerini konu eden tematik bir sözlüğümüz hazırlanmamıştır. Sadece Osmanlı tıp külliyatına baktığımızda henüz üzerinde çalışma yapılmamış çok sayıda metin bulunmaktadır. Bu aynı zamanda disiplinler arası yapılacak müşterek çalışmaları gerektirmektedir. Bu ve buna benzer Türkçenin tarihsel söz varlığını betimleyen çalışmalar ihtiyaç duyulan tematik sözlüklere katkı sağlayacaktır.

Günümüzde bir tıbbî metnin incelenmesi ile sınırlandırılmış çalışmalarda geçen terimlerin bazen doğru bir şekilde açıklanmadığı görülmektedir. Doğru karşılıkların verilmesi için mukayeseli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Tarihi tıp metinlerinde geçen terimlerin anlamını verirken günümüz sözlükleri çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple metin içinde karşılıkların

verildiği terim örnekleri tıp metinleri çalışmalarında ayrıca önemlidir. Örneğin tıp monografileri üzerinde metin ve sözlük biçiminde yapılan çalışmaların neredeyse tamamında “istiskā” terimi “siroz hastalığı” olarak tanımlanmıştır. Yukarıdaki terim listesinde görüldüğü gibi “istiskā” terimi için dönemin tıp yazmaları “beden şişmek”, yani vücudun çeşitli bölgelerinin şişmesi olarak karşılık vermiştir. Ayrıca, modern tıpla tanısı konulan bu hastalığın tarihsel tıp metinlerinde zaten bulunmaması gerekir.

Günümüzde tıp terimlerinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarında tarihi tıp metinlerinde geçen Türkçe örnekler terim üretme konusunda dikkate alınabilir.

Bu çalışmada 187 tıp terimi maddebaşı olarak dikkatlere sunulmuş, her bir maddenin geçtiği yerde tesadüf edilen yabancı terimler de çevriyazı ile gösterilmiştir. Burada geçen 58 terimin içinde “Türkçe, Türkice, Türk dilince dërler (*Afsentin, ism-i Yunānîdir, Türkîde acı pelin dërler; Bersiyāvşān ism-i Fārisîdür ve Türkîde baldırıkara ve sünbül dahî dërler; Ebem gümeçi dëdükleri ot ki Fārisîçe adı hürperest, ÓArabca aña húbāzî dërler vb.*)” şeklinde bir kalıp kullanılmıştır. 52 terimin içinde yabancı terimi verdikten sonra “..... yaÓñî(*ve aña Óaźmü'n-nuķre dërler yaÓñî ense sünüġi; Birine Óaśabü's-semÓ yaÓñî ki eşitmek siñiri dërler vb.*” kalıbı kullanılmıştır. 36 terimin içinde ise “..... kim..... (*SelÓa kim aña ur dërler; Sāzenc Óadesi kim aña ħan taşı dërler vb.*)” kalıbı kullanılmıştır.

İncelediğimiz terimler içinde Tarama Sözlüğünde tanıklığına başvurulmamış “aġız aġrısı, çanak, çitlemik, göynek, imiç, kiriş, tavşan gözülü, tolucuġ, uruz otu, yaġmaca” gibi çok sayıda terim bulunmaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). *İshāk bin Murād Edviye-i Müfredi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). 12 c. Ankara: TDK Yayınları.
- Dinar, T. (2013). *Müderriş Hasan Efendi'nin Gāyetü'l-Müntehā Fî-Tedbjri'l-Merzā'sı (Hastalıkların Tedavisinde En Son Nokta) (İnceleme-Metin-Dizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doġan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrabadin, Sabuncuoġlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-MetinDizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, Ç. (2012). *Latince Tıp Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Palme Yayınevi.

- Gümüşatam, G. (2009). *Hazâ Kitābu Ħükemā-yı Tertīb-i MuŖālece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güven, M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-tbbı (Dil İncelemesi-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* (2014). Ankara: TDK Yayınları.
- Kemahlı, S. (2015). "Tıp Eğitimi ve Hekimlik Dilimiz Nasıl Türkçeleşti?" *Tıp Eğitimi Dünyası* 44: 5-12.
- Kocatürk, U. (2005). *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Okun, Z. (2015). *Kitāb-ı Kehhāl-nāme-i Nürü'l-ŖUyün. (İnceleme-Metin-Dizin-Tıbbıbasım)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Önler, Z. (1998). "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Sözcükleri." *Kebikeç* 6: 157-168.
- Sertkaya, O. (1989). "Uygur tıp metinlerine toplu bir bakış". *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Tarama Sözlüğü I-VIII* (1996). Ankara: TDK Yayınları.
- Tokat, F. (2012). *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tuhfetü'l-Erîbin-Nâfia Li'r-Rûhânî ve't-tabîb'i (İncelem-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkçe Tıp Dili Kılavuzu* (2006). Koceli: Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu.
- Uçar, İ. (2009). *Hazâ Kitāb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, S. (2013). *Anonim Cerrah-nāme*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yıldırım, M. (2014). *Güncel Tıp Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Yayınları.
- Yılmaz, E. ve Demir N. (2009). "Kıss-ı Enbiyâ'dan Eski Anadolu Türkçesinin Sözcüklerine Katkıları I", *International Journal of Central Asian Studies* 13: 495-517.
- Yılmaz, Z. (2010). "Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi." *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Zeren, Z. (1946). *Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri*. Ankara.

Ek 1: Kısaltmalar

AC Alâim-i Cerrâhîn

CH Cerrahiyetü'l-Hâniye

CN Anonim Cerrah-name

EM Edviye-i Müfrede

H Hulâsa

HT Kitab-ı Hulâsa-i Tıb

KN Kitab-ı Kehhâl-nâme-i nûru'l-uyûn

KS Terceme-i Kâmilü's-sınâa

KT Kitabü't-tıb

KTL Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf

MN Menâfi'ün-nâs

MT Müntehab-ı fi't-tıb

RM Risâle-i Haşatü'l-külye ve'l-mesâne

T Et-teshîl fi't-tıb

TA Terceme-i Akrabadin

TDM Gayet ü'l-Müntehâ fi-Tedbiri'l-Merzâ

TE Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nafîa li'r-Rûhânî ve't-tabîb

TM Kitab-ı Hükemâ-yı Tertîb-i Mualece

VK Vasiyyet-nâme-i Kehhâlîn